

Bint. Roman van een ontvanger

Over de relatie tussen F. Bordewijk's *Bint* en Evelyn Waugh's *Decline and fall* Elly Kamp, *Ferdinand en Johanna*. Dubbelbiografie van schrijver F. Bordewijk en componiste J. Bordewijk-Roepman, Amsterdam 2016 (Bas Lubberhuizen); Bordewijk, *Bint. Roman van een zender*, Utrecht 1934 (De Gemeenschap) Evelyn Waugh, *Decline and fall*, Londen 1993 (David Campbell Publishers, Everyman's Library) [1^e druk: 1928];

P.J.S. Swart, 'Roman van een ontvanger. Of: Hoe Bordewijk aan Bint kwam', *Hollands Maandblad* 1988, 482-493

Als voorproefje van haar boek *Ferdinand en Johanna* schreef Elly Kamp een essay voor het biografie-nummer van *Extaze* (uitgave 8, 7/11/2013). 'Dubbelbiografie Ferdinand Bordewijk en Johanna Bordewijk-Roepman' luidde de vanzelfsprekende titel.

Voor het waarom van de dubbelbiografie kan ik naar dat artikel verwijzen.

Hoewel ik het essay goed ken en in december 2015 een lezing van Elly Kamp over dat onderwerp heb beluisterd in de Koninklijke Schouwburg van Den Haag, verraste de biografie in boekvorm me toch.

De beschrijvingen van het leven en de werken van Ferdinand en Johanna onttrekken zich aan de conventie van de literaire biografie door plaats in te ruimen voor gedeeltes die zich meer dan andere passages verdiepen in minutieuze beschrijvingen, getuigenissen van tijdgenoten van het echtpaar, en bijval, kritiek en polemieken uit de tijd dat Ferdinand's boeken uitkwamen en de composities van Johanna werden uitgevoerd.

Stukken over *Blokken* en *Wij/Jevgeni Zamjatin* (p. 139 e.v.), *Bint* (p. 163 e.v.), vooroorlogs antisemitisme (p. 212 e.v.), *Karakter* (p. 221 e.v.), de nazificering van het culturele leven/de Kultuurkamer (p. 245 e.v.), bevrijding en vergelding/de Ereraden (p. 282 e.v.), de relatie tussen F. Bordewijk en W.F. Hermans (p. 332), de ruzie van Johanna met Kitty Josselin de Jong (p. 344 e.v.) en de woongemeenschap Hejmo Nia op de Parkweg in Den Haag (p. 357) dragen het karakter van voldragen essays.

Bint

Bordewijk's *Bint, Roman van een zender* (1934) behoort met zijn modernistische stijl (strakke vorm, rechte lijn, korte zinnen, hoog tempo) in ieder geval tot de opmerkelijkste boeken uit de geschiedenis van de Nederlandse literatuur en wat mij betreft tot de beste. Dat het systeem van middelbare schooldirecteur Bint, met zijn nadruk op tucht, discipline en onderwerping aan een despotisch opvoeder, die grote plannen heeft met zijn 'kweek van reuzen' en het ideaal koestert Nederland weer groot te maken, in een tijd waarin despoten over Europa heersen als een politiek programma opgevat kan worden zal niemand verbazen. De schrijver moet zich van die mogelijkheid bewust zijn geweest en rekening hebben gehouden met uitingen van verontrusting en bijval (vooral uit fascistische en nationaal socialistische hoek) die hij liever kwijt dan rijk was geweest.

Het verhaal wordt verteld vanuit het gezichtspunt van de nieuwe leraar De Bree, die klas 4D, bijgenaamd 'de hel', krijgt toegewezen. De Bree maakt zich 'de stalen tucht' van Bint gauw eigen en slaagt erin de klas te temmen. Het systeem van Bint is sterk, sterker dan Bint zelf, zoals blijkt aan het eind van de korte roman. Leerling Van Beek dreigt met zelfmoord wanneer zijn Kerstrapport zo slecht is dat hij vrijwel zeker (zoals op de school te doen gebruikelijk is) van school zal worden gestuurd. De jongen springt in het kanaal en overlijdt aan de gevolgen. Na de zomervakantie krijgen de leraren te horen dat Bint niet terugkomt: 'Het was Van Beek'.

De polemieken rond het boek *Bint* richten zich voornamelijk op twee onderwerpen: de pedagogiek en de politiek.

Een aantal critici, onder wie Menno ter Braak en Anthonie Donker, deelt Bint's ideeën over het schoolonderwijs. De ontdekking van 'de kinderziel' heeft volgens hen een humanitaire pedagogiek opgeleverd die al te zacht en kameraadschappelijk van aard is. De manier waarop het systeem door Bint wordt uitgevaardigd gaat sommigen echter te ver.

De opvattingen van de auteur zelf komen grotendeels overeen met de ideeën van Bint, zo blijkt uit een interview met hem, afgedrukt in het *Weekblad voor gymnasiaal en middelbaar onderwijs*, nummer 33 (17 april 1935): 'Ik ben een absolute tegenstander van de methode-Ligthart: een Spartaans systeem is waar het de school betreft volkomen op zijn plaats.'

De Thorbecke Scholengemeenschap, klas 2 Gymnasium

Toen ik *Bint* halverwege de jaren zeventig integraal voorlas aan kinderen van de tweede gymnasiumklas van de Thorbecke Scholengemeenschap, werd 'het systeem' van Bint nauwelijks gezien als een mogelijke vorm van lesgeven. De kinderen waren opgevoed met Van Kooten en De Bie, ze waren vertrouwd geraakt met satire. Een aantal van de kinderen begreep ook dat de overdrijving van de harde aanpak ook een licht wierp op het tegendeel: de al te softe benadering van sommige docenten, een houding die hun weinig houvast gaf en het imago van de docent in kwestie geen goed deed. Een goede leraar was in hun ogen iemand die duidelijk kon maken wat hij of zij van de leerlingen verwachtte en zich strak aan dat programma hield. De klas niet terroriseren, maar strak houden, dat dwong respect af.

Tijdens het voorlezen klonken lachsalvo's. Om de idiote namen van de leerlingen, de beschrijvingen van hun uiterlijk, hun fratsen, de taal van Bint en die van De Bree. *Bint* was voor hun een spannend, maar tevens humoristisch boek.

Bint (vervolg)

De polemiek over het politieke gehalte van Bint sneed dieper dan de discussies over de pedagogiek. Dirk Coster kraakte de stijl ('de auteur kan niet schrijven') en de ideologie van het boek af: 'Directeur Bint wil een soort "nieuw Nederlands nazi-systeem" invoeren, een systeem van terreur, vrees aanjagen, grauwen en honen van zwakkeren, en andere sadistische vermaken die op kunnen komen in een zenuwziek volwassen hoofd.' ('Bint, of de kroning der schoften', *De Stijl* 15, juli 1935).

Gelukkig waren er tegenstemmen. Anton van Duinkerken merkte terecht op (in *De Tijd*, 24/7/1935) dat Coster de hoofdpersoon had vereenzelvigd met de schrijver. In een eerder artikel, ook in *De Tijd* (10/1/1935), had hij geschreven dat Bint de systematisering van het leven behandelt en (doelend op het eind van het boek-cg) het verzet van het leven tegen het systeem. Ter Braak (*Het Vaderland* 27/1/1935) was vooral ingenomen met Bint's betoog tijdens de leraarsvergadering, waarin hij de noodzaak van het leren van gehoorzaamheid door de leerling verbindt met de onderwerping van zijn wil en daarmee de ontdekking van zijn wil. In deze visie van Bint herkende Ter Braak de vorming van het zelfstandig denkend individu.

Vervolgens stelde Ter Braak zichzelf de vraag: 'Maar heeft het systeem om het doel te bereiken verontrustende kanten? Heeft het fascistische of nationaal socialistische trekken? Bints programma is "unzetgemäss", dat wil zeggen heroïsch en tegelijk bestemd om aan zijn eigen beginselen ten gronde te gaan.'

Dat laatste bevestigde de schrijver tijdens een lezing in De Bijenkorf in Rotterdam (april 1935). Er wordt ten onrechte een politieke strekking aan *Bint* toebedeeld, verklaarde hij daar. Maar er is wel een tjdsidee in waar te nemen. In een brief aan

een scholier (8/8/35) benadrukte hij dat de auteur niet alleen Bint maar ook zijn systeem laat mislukken.

Was Bint een volledig origineel werk? Ik zou zeggen: ja... hoewel ik weet dat hij geïnspireerd is geweest door de roman *Decline and Fall* (1928) van Evelyn Waugh. In de paragraaf 'Geen voorbeelden?' schrijft Elly Kamp (p.189): 'Het is mogelijk dat hij *Decline and fall* [...] heeft gelezen. Dat gaat over belevenissen van een nieuwe leraar op een eigenaardige school. Het vervelendste jongetje uit de klas heet Clutterbuck. Maar verder zijn de romans inhoudelijk elkaars tegenpolen en volgens de Nederlandse auteur is zijn eigen Klotterbooke gebaseerd op Clutterbooke, een naam die hij gewoon uit het bevolkingsregister heeft gehaald.'

Decline and fall

Over de mogelijke ontlening zegt Kamp nog het volgende: 'Bint heeft ook bepaald niet de satirische toon van het boek van Waugh. Humor ontbreekt niet totaal, maar speels wordt het nergens: de grimmigheid overheerst.'

Een satire zou ik *Decline and Fall* niet willen noemen. Eerder een komedie of een grotesque. Want waar zou het verhaal een satire op moeten zijn? Als de openbare school, de universiteit (Oxford/Cambridge?) en de gegoede burgerij het doelwit zouden zijn, waar bevinden zich dan de raakvlakken en raakpunten?

Goed beschouwd is de roman veeleer in realisme gedompeld dan in karikaturisering. Wat uit het verhaal naar boven komt is een waarachtige komische verbeelding, maar een die een akelig klamme vooroorlogse triestheid met zich meedraagt: een verveelde houding tegenover de politiek, een obsessie met maatschappelijke klassen en een besluiteloze maar totale woede over...*iets*. Het is een geestelijk klimaat dat ons anno 2017 niet onbekend zal voorkomen.

Het verhaal dan: de jonge Paul Pennyfeather wordt wegens 'zedeloosheid' weggestuurd van de Universiteit van Oxford, waar hij theologie studeerde. Een absurde reden, want 'de zedeloosheid' kwam voort uit pesterij van een stelletje dronken society-studenten, die hem zonder broek in de tuin van het Universiteitsgebouw lieten rondlopen. Zonder vooruitzichten en inkomsten besluit Paul te gaan lesgeven op een Welshe kostschool, die de groots aandoende naam Llanabba Castle draagt. De directeur van deze vierderangs kostschool, Dr. Fagan, is alles behalve een Bint. Al in het kennismakingsgesprek met Paul toont hij zich slap, ijdel, leugenachtig ('onze leerlingen komen uit de beste families') en corrupt. Van Paul's 'smetje' en zijn gebrek aan ondervinding maakt hij misbruik door het aangeboden salaris van 120 pond te laten zakken naar 90. Later zou blijken dat de directeur uit zuinigheid uitsluitend brekebenen aannam, slecht in hun vak en vrijwel zonder uitzondering alcoholisch. Met twee van hen, Mr. Prendergast en Captain Grimes, sluit Paul vriendschap. De laatste licht hem in over het gebrek aan discipline op de school. Wanneer Paul hem vraagt wat hij zijn klas (de vijfde) moet leren, antwoordt Grimes: 'Probeer ze niets te leren, hou ze rustig.'

Dat neemt Paul zich ten harte. Wanneer hij op de eerste dag wordt 'uitgeprobeerd' – alle jongens zitten op de verkeerde plaats in de klas en geven, wanneer ze zich aan hun nieuwe leraar moeten voorstellen, dezelfde naam op – dooft Paul dit vuurtje door de klas een opstel te laten schrijven over zelfgenoegzaamheid en de leerling die het langste stuk schrijft te belonen met een *crown*. Al gauw is er sprake van een 'overeenkomst' tussen docent en leerlingen: wanneer Paul brieven schrijft is de klas rustig en kunnen de leerlingen doen wat ze willen, wanneer hij de klas een opdracht geeft moet daar werk van worden gemaakt.

De meeste 'schoolverhalen' die volgen doen denken aan een klucht. Het geval van de leerling die op de sportdag niet aan de hardloophwedstrijd kan meedoen doordat Mr.

Prendergast hem met zijn startschot in de voet heeft geschoten, lijkt mij een voldoende voorbeeld daarvan.

Het gedeelte van het boek dat niet direct over de kostschool gaat (zoals de ontmoeting van Paul met de rijke weduwe Margot Beste-Chetwynde, die haar oog op hem laat vallen) valt buiten het bestek van de vergelijking tussen *Bint* en *Decline and fall*.

P.J.S. Swart: hoe Bordewijk aan Bint kwam

Dat Bordewijk *Decline and fall* heel goed heeft gelezen voordat hij aan Bint begon staat voor P.J.S. Swart wel vast. Volgens hem heeft Bordewijk het schoolgedeelte van Waugh's roman als uitgangspunt genomen en dat geparodieerd.

Hij plaatst het credo van Bint, zoals verwoord in zijn eerste gesprek met De Bree, naast de beginselen van Llanabba Castle, zoals Dr. Fagan die duidelijk maakt aan Paul Pennyfeather.

Bint:

‘Ik eis van een ieder: tucht, Ik ben hoogst modern. De tijd is voorbij van gemoedelijkheid, van verbroedering.’

Fagan:

‘Ik denk dat je plezier in je werk zult krijgen [...] je zult ontdekken dat onze school stoelt op een ideaal – een ideaal van zorg en kameraadschap.’

De feitelijke inhoud van de twee passages is tegengesteld en de stijl van Bint contrasteert sterk met die van Fagan, constateert Swart. Aan deze tegenstelling verbindt hij de term ‘anti-parallellie’.

Deze anti-parallellie ziet hij vaker optreden. Zo is Fagan een voorbeeld van beloonde ondeugd terwijl Bint onverwoestbaarheid lijkt uit te stralen, maar wél valt. De tegenstelling in beider karakters hoeft geen nadere uitleg. De zwakke Pennyfeather (de twee delen van de naam refereren aan ‘licht’) staat tegenover de sterke De Bree, die het Woord van Bint predikt. Mr. Prendergast (*D&F*) lijkt een verwaterde versie van De Bree's collega Remigius, zoals Grimes (‘grime’ betekent ‘vuil’) een karikatuur lijkt te zijn van Bint's plaatsvervanger Donkers.

Overeenkomsten zijn er ook voldoende. Zowel Paul Pennyfeather als De Bree vinden een mogelijkheid om na één jaar al te vertrekken. Opmerkelijk is ook de gelijkenis van de verhaalindeling in beide boeken, zoals bij de herhalingen van de titels van de hoofdstukken (bijvoorbeeld ‘The sports’ bij Waugh en ‘De hel’ bij Bordewijk) en de driedeling in de opbouw: Part 1, 2 en 3 (*D&F*) naast: naar Kerstmis, naar Pasen, naar zomer (*Bint*). En dan is er natuurlijk het gebruik van de namen Clutterbuck en Klotterbooke, dat, wat Bordewijk betreft, op een al te groot toeval zou berusten wanneer hij *Decline and fall* niet gelezen zou hebben.

Decline and fall is aanwezig in Bint, maar naarmate het verhaal vordert, schrijft Bordewijk zijn eigen roman, concludeert Swart, en dat ben ik met hem eens. Maar ook in het eerste gedeelte van zijn roman heeft Bordewijk zijn inspiratiebron op persoonlijke en creatieve wijze gebruikt. Niets in de strekking van het verhaal en niets in de stijl herinnert aan *Decline and Fall*. Veel meer dan aan Waugh's roman is *Bint* verbonden met de tijd waarin Bordewijk het boek schreef, met de opkomst van dictaturen, met veranderende opvattingen in het onderwijs en met het modernisme in de kunst.

De verbinding die bestaat zou je wel degelijk met Swart's term ‘anti-parallellie’ kunnen aanduiden, gedachtig Bordewijk's reactie op de grondtoon van Waugh's

roman: de verveling, de politieke desinteresse, de woede om...*iets*.
Bint is een roman van zijn tijd. Maar zeker ook voor onze tijd.
(cg)